VITA POLITICA.

HET BURGERLYK LEVEN,

Beschreven door

SIMON STEVIN.

In sijn leven *Raad*, ende *Ingenieur* sijner Princelicke Excellentie *Maurits* Grave van *Nassau*, &c. Stadhouder van Holland.

Seer noodig om in alle

HOUKSE ofte CABELJAAWSE

Tijden: ende bysonderlik gedurende onse binnen-Landse verschillen in HOLLAND, geleesen te werden.

t'AMSTERDAM,

By ABRAHAM OLOFSZ. 1684.

Goetwillige Leser.

'T WAar wel te wenschen, dattet de gewoonte daar toe gebrocht hadde, dat ettelijke Duytsche woorden geen verklaringe en behoefden door Griekſche ende Latijnſche, maar dat deſe overlank haar verklaringe genomen hadden uyt die, want ſulx van't menſchelijk geſlachte ſoude geweert hebben veel onwetentheyt, leekheyt, ende misverſtand, daar't lange in geſwermt heeft door gebrek van talen, die de ſake eygentlik mochten uytbeelden. Doch alſoo dit niet gebeurt en is, wy ſullen ons gevoegen na 't geval des tegenwoordigen tijds, ſtellende in de kanten der volgende bladeren, neven ſommige goede Duytſche woorden, haar erger gewonelicke Griekſche ende Latijnſche.

SIMON STEVIN wenſcht
D'HEER
GOVERT BRASSER,
Burgermeeſter der Stad Delft
veel gelukx.

DOor dien datter tot veel verſcheiden plaetſen groote veranderingen inde regeeringe vallen, alwaer d'een deſe, d'ander die ſijde aanhangt, ende elck het ſijne voor 't beſte drijft, ſoo rijſt daer uyt tuſſchen de menſchen groot verſchil inde * aenklevingen der Burgerlijkheyt, te meer, Adjunctis politiæ. datter veel tot verſcheyden fortuynen geraken, d'een tot hooge ſtaet d'ander tot een ſchrickelijck einde, alwaer gemeenelijck de vrage is, wie hem * Burgerlijk ofte onburgerlijk gedragen heeft. Politice. Maer want het oordeel van veelen hier in gantſch onbeſcheyden is, ſtreckende niet alleen tot haer eygen ſchande, maer oock tot ontſtigtinge der gantſche gemeente, ſoo is mijn voornemen haer misverſtant te ontmoeten, met ſulcke redenen als my van die * ſtof Materia. nu te voren kommen, ende tot een recht * Burgerlijk leven bequaemſt duncken Vitam politicam. Hier toe heeft my noch vlytiger gemaeckt, ons ernſtigh * vermoeden (wie en worter van het ſijne niet geregeert ?) Opinio. van de wonderlijcke verborgen eygenſchappen der Duitſche ſprake, om inde welcke my met beſonder welluſt te oeffenen, hebbe daer toe verkoren deſe * Burgerlijcke ſtof, ende die Materiam politicam. gebrocht tot ſulke form, gelijkſe uwe Eerweerdigheyt hier toegeeygent wort. Aende welcke een recht gevoelen van dien ſeer aengenaem weſende (alſoo dat betuygt de geduerige vliet ende neerſtigheyt, die gy tot voorderinge ende beſcherminge der * Gemeenſake gewilliglijk aenneemt, met grooter onruſt ſonder eygen pro- Reipublicæ

fijt)

sijt) en twijffel niet, of gy en sult onse goede meyninge, al waer inde reste gebreck, ten besten duyden. Aengaende de kleenheyt deses werckx, 't welck yemant niet sonder eenige reden straffen mochte, om de oneindelijcke voorbeelden. en verscheyden *gevallen, daermen 't mede soude hebben konnen verbreyden: Hier af sal my ontschuldigen, eensdeels onse genegentheyt tot korthеyt, ten anderen tegenwoordige oeffeninge in * wiskonstige daet, daer mede wy hopen te doen nutten dienst aen 't gemeene landt, ende vervolgens behaegelijke wercken aen uwe Eerweerdigheyt; die ik met een Burgerlijk gemoet, in sijn Burgerlijke regeeringe, wensche een lang geluckich Burgerlijck leven.

Casus.

Praxi Mathematica.

KORT BEGRIP.

Argumentum.

*ALsoo ons voornemen niet en is, dese * stof des Burgerliks levens, int lange ende breede te beschrijven, noch de sake voorvoets op ‡ van geslacht tot askomsten te vervolgen. waer toe ons tijd en wille gebreekt, sullen alleenlik roeren de voornaemste ende nootelikste twijfelachtige punten, van welke tusschen de menschen dageliks de hestichste * verschillen vallen: Te weten, Eerst * bepalende het Burgerlik leven, sullen daer na seggen welke eens * Burgerliks persoons rechte overheyt sy: Voorts hoemen hem * Burgerlik dragen sal in de * binnelantsche twisten: Inde regeringe: Inde wetten die wy achten ons niet te verbinden. die twijfelachtich sijn, ende tegen malkander strijden: Inde Religie: Ende ten laetsten van het Burgerlik leven int gemeen, alles vervattende onder acht * hoofstucken.*

Materiam vitæ politicæ.
A genere ad species

Quæstiones.
Definiendo.
Politici.
Politicé.
Intestinis bellis.

Capitibus.

HET

HET BURGERLICK LEVEN,

Beschreven door

SIMON STEVIN.

I. HOOFTSTUCK.

Van de bepalinge des Burgerlicken Levens. Primum caput de definitione.

DE Gemeenten om bevrijdt te zijn voor allen aanstoot haarder
nabuuren, ende der vreemde volken, hebben hun sterke plaat-
sen gemaakt, die se in 't gemeen Burgen hieten, gelijk'er noch
veel van dien den naam behouden, als Middelburg, Oudenburg,
Straatsburg, ende meer ander. De Ingesetens dier Burgen
noemden sy Burgers, gelijkmen de Ingeboornen van Haarlem,
Haarlemmers heet. Dese Burgers, om vreedsamelijk met mal-
kander te konnen leven, hebben seker rechten, wetten, insettin-
gen, keuren, oude gebruyken, ende in 't gemeen geseyt, regulen, daar sy na leven.
Deselve zijn driederhande, te weten * Steedsche, Natuurlijke, ende Godelijke. Civiles.
Steedsche * bepaaltmen, die tot onderhoud van Steden, of menschelijke versamelin- Definiuntur.
gen, na den eysch der plaatsen, persoonen, ende tijden verordent worden. Natuur-
lijke noemtmen, die overal eeuwelick blijven, ende yder door gemeene weetenschap,
ende ingeboren genegentheyt bekent zijn. Goddelijke regulen heetmen, die de
Goddelijke saken aangaan, als ordeninge der Godsdiensten, ende dies aanklevende,
welk men anders gemeenelik door een uytheems woort Religie noemt. De boven-
schreven wetten ende gemeene regulen, alsoo de staat der Burgerye daar uyt haar
form krijgt, worden * Burgerlikheyt geheeten. Ende die hem in de selve so draagt, Politia.
datter in dit leven de Gemeentens grootste ruste ende welvaren uyt volgt, een * Bur- Politicus.
gerlik persoon. Ende sulke rechte oeffeninge, een * Burgerlik Leven, van 't welke Vita Politica.
wy voorgenomen hebben de volgende beschrijvinge te doen.

II. HOOFTSTUK.

Welke eens Burgerliks persoons rechte Overheyt zy.

WAnneer eenige der voornoemde wetten of regulen, met iemands gevoelen
gantsch overeenkomen, sonder dat d'een * afkomst tegen d'ander strijd, soo is Species.
hem de * Burgerlikheyt in dien gevalle licht om treffen, ja soo openbaer, datter Politia.
geen onderwijs en behoeft: want volgende slechts sijn eygen gemoet, hy doet
daar in * Burgerlik; in dier voegen, dat daar af hier niet te seggen en valt. Maar Politice.
wetten ende costuymen, die na sijn oordeel onrecht zijn, of datse tegen malkander
strijden, alsoo dattet volbrengen van d'een, overtredinge van d'ander is, die hebben
meerder swarigheyt, ende dieper aandacht noodig, om hem altijd Burgerlik daar in
te konnen dragen. Dit is de * stof, die wy door sommige voorbeelden breeder ver- Materia.
klaren moeten, ende eerst van de rechte Overheyt eens * Burgerliks persoons als Politici.
volgt:

'tIs wel openbaer genoeg, dat yegelijk alle getrouwheyt ende onderdanigheyt
Leges civiles. aen ſijn Overheyt ſchuldig is, als door de * Stadwetten daer aen verpligtet ſijnde,
maer wie datmen daer voor bekennen moet, ſtaet tuſſchen de Onderſaten dickwils
Politis. in twyfel: Ende overmits veel eenvoudige menſchen, onervaren inde * Burgerlik-
heyt, henlieden door misverſtand hier in ſeer misgaan, laſterende haar rechte wet-
telijke Overheyt, ende verheffendende een die 't niet en is, alſoo dat der Landen
groote benauwtheden ende ongevallen daar dikmaal uyt ſpruyten, 't en ſal hier
niet buyten wegen zijn, daar af deſe ſeker gemeene regel te beſchrijven: *Yege-*
Burgerlijke regel. *gelijk moet voor ſijn rechte Overheyt altijd houden de gene, die tegenwoordelik metter daat*
regeeren, over de plaatſe daar hy ſijn wooninge verkieſt, ſonder hem te bekommeren, of
ſy ofte haar voorgangers, met recht of onrecht daar aan gekomen zijn. De reden is
deſe: Soo de Onderſaten op de voorgaande tijden moſten letten, men ſoude, om
de onrechte veranderingen die de Landen tot verſcheyden maal gebeurt zijn, nau-
welijk eenige ſeker Overheyt in de Werelt konnen ſetten, overmits datſe d'een uyt
de laatſte veranderinge ſoude begeeren, d'ander uyt de voorgaande, de derde uyt
noch een ouder, yder na de genegentheden die hem beweegden: ende dit elk met
evenveel gelijks; want mag iemand de tegenwoordige verwerpen, ende in die
plaatſe de voorgaande ſtellen, met de ſelve reden ſal een ander die voorgaande
mogen weeren, ende in haar plaatſe noch een ouder brengen, waar uyt
openbaarlik oneindelijke twiſten ſouden volgen, ende een onſekerheyt voor de
Gemeente, aan wien ſy haar ſal moeten houden. Want ſoo men hem niet en moſte
gevoegen na den tegenwoordigen ſtaat, wat voordeel kan, by natuurlicke rede-
nen, d'een der voorgaande onrechte veranderingen bover d'ander hebben? Om
hier af by voorbeelt noch klaarder te ſpreken, genomen dat u voornemen zy in
Vrankrijk te gaan woonen, eyſcht niet de reden dattet geſchiede met meyninge
ende wille, van u te gevoegen onder de regeeringe die gy daar vinden ſult? ſy
eyſſchet ſonder twijffel: Sult gy u daar bekommeren, met de onrechte verande
ringe van Philips de Valois, willende in de plaatſe van ſijn nakomelingen, geſtelt
hebben de afkomſte van Eduard den derden, Konink van Engeland, wiens erfge-
namen uyt die oorſake (alſoo dat oud bloedig verſchil noch ongeſliſt ſtaat) de
Franſche wapen voeren, ende ſich Koningen van Vrankrijk noemen en ſchrij-
ven? Geenſins, want, ſegdy, een ander ſoude met de ſelve reden Eduward mogen
verwerpen, om het misbruyk van ſijn voorganger Huyge Capet, ende daarom in
diens plaatſe verkieſen de nakomelingen van Pepin, aan de welke de kroone doen
toequam: Ende om diergelijke redenen ſal een derde den ſchalken Pepin afwijſen,
ende in ſijn plaatſe begeeren de afkomſte van Merovee, door hem liſtelijk afge-
ſtelt: Een vierde ſal den geweldigen Merovee verſteken, ende voor hem de Ro-
meynen willen invoeren, die van Merovee onwettelik verdrukt wierden: Een
vijfde ſal de Romeynen ontſeggen, ende voor haer verkieſen de geene die van
henlieden t'onrecht verſteken was, als Arioviſtus; ende ſo in 't oneindelik voort,
't welk men ſoude konnen vertellen, waar ſlechts den oneindelicken voorleden
tijd bekent. Ghy antwoort ſeer wel: Maar 't geene van dies aan u betaamt, die
daar in Vrankrijk als vremdelink komt, ſonder verbitterde verblindende genegent-
heden, om 't gene datter voorleden is; 't ſelve betaamt ook voor al de geene die
daar woonen, ende vervolgens aan yder in ſijn Landſchap waar het zy, in dier
voegen dat de regel ſeker ende overal gemeen is.

Yemant mochte nu ſeggen, Sal dan een Onderſaat, ſijn verdreven ofte veron-
Conſcientia. gelijckte Vorſt, ofte Overheyt, die hy in ſijn * gewiſſen gevoelt alle eere getrouheyt
ende

ende dienſt ſchuldig te ſijn, niet mogen helpen aende landen, plaetſen, of ſaken, die hy verſtaet hem geregtelijk toe te kommen? Ia hy: maer het moet door behoorlijke middelen geſchien, treckende voor al uyt de heerſchappye, vande gene die hy wil tegen ſtaen, totten genen, die hy voor hem neemt te helpen, of tot ſulcke plaetſe, daer de tegenwoordige regeeringe hem ſijn voornemen toelaet, alſoo van buyten inkommende als verklaert vyandt: Want anderſins hem Onderſaet der tegenwoordige regeeringe te veynſen, ende die achter rugge met woorden te laſteren, of metter daet heymelijk te beſchadigen, het is verraet. Julius Ceſar hadde vande gene die hem door ſulcke middel proffijtelijcken dienſt deden, dit gemeen ſpreeckwoorr: *Ick beminne het verraet, maer niet de verraders.* Het ſelve verſtont ſijn navolger den * Burgerlijken Keyſer Auguſtus oock grondelijk wel, in wiens tegenwoordigheyt de ſmeeckende Strabo eens willende Cato verachten, om dat hy den Senaet tegen Julius Ceſar ſeer voorgeſtaen hadde, antwoorde hem: *Die des Stads tegenwoorgigen ſtaet niet en wil verandert hebben, dat is een Burger ende man met eeren*: 't Selve ſijn oock al de gene die der gelijcke doen, haer woninge nergens verkieſende noch houdende, dan daerſe de tegenwoordige regeeringe in weſen laten, die ſulcke eere ende onderdanigheyt bewyſende als haer rechte Overheyt toeſtaet, 't welck wy in dit * hooftſtuck voorgenomen hadden te bethoonen.

Julius Cæſars ſpreeckwoort.
Politicus.
Macrob. Satur. lib. 2. cap. 2.
Capite.

III. HOOFTSTUK.

*Hoemen inde * binnelantſche twiſten de eerlijkſte ſijde ſal kennen ende kieſen.*

Inteſtinis bellis.

HOe wel de binnelantſche oorlogen verſcheyden oorſaken hebben, doch ſoo is de voornaemſte, daer de gemeene regel door mach verſtaen worden, twiſt tusſchen de regeerders, ſpruytende gemeenelijk daer uyt, dat yemant van henlieden ſijn * bepaelde macht ſoeckt te vermeerderen, ende eens anders te verminderen. Maer want men om in ſulcke beroerten hem * Burgerlijk te dragen, ende de eerlijkſte ſijde te aenveerden, de kennis behoeft van de form der regeeringe daer hem yder na gevoegen moet, ſoo ſullen wy eerſt in 't korte de vier beſonderſte * bepalen, te weten van † Eenigvorſtheyt, ‡ Gemeenheyt, * Staatvorſtheyt, ende Voornamelijkheyt. Eenigvorſtheyt is, wanneer de gantſche regeeringe t'eenemaal ſtaat in handen van een Vorſt alleen, die men daarom ook * Eenigvorſt noemt, alſins beveelende ende doende wat hy wil, ſonder dat iemand anders daar iet tegen mag, gelijk nu ter tijd den Turk, den Grootvorſt van Moſcovien, ende voormaals Moyſes, Tamerlaan, ende diergelijke. † Gemeenheyt is die onder de Gemeente ſtaat, naar wiens ordeninge verſcheyden perſoonen, die men Staten noemt, tot de regeeringe gekoren zijn, doch ſonder in regeeringe erfachtig te weſen, maar mogen dikwils verandert worden: Als voormaal de Gemeenheyt van Athenen, van Roome, nu ter tijd van Switſerlant, ende meer ander. De Vorſten die niet alleen en regeeren als Eenigvorſten, maar met Staaten benevens haar, noemen wy Staatvorſten; oock ſulke form van regeeringe Staatvorſtheyt, ende ſoodanig zijn nu ter tijd de meeſtendeel der regeeringen van Europa, als Braband heeft een Hertog met Staten, Vrankrijk een Konink met een Parlement, Venetie een Hertog met een Senaat, Spaigne een Konink met een Inquiſitie; alwaar Parlement, Senaet, Inquiſitie, het gene beteekenen dat wy op Duytſch in't gemeen Staten noemen, oft immers zijn 't voornaamſte deel van dien: Merkt ook dat de Grieken met haar navolgers, ſoodanige Staatvorſten den naam van ‡ Eenigvorſt geven, 't welk wy om de gewoonte wel ſoo mede ſouden gedaan hebben, gebruykende lijk-

Limitatam.
Politicè.
Definiemus Monarchia. Democratia. Ariſtocratia.
Monarcha. Democratia.
Monarcha

Metaphora. Politiæ.

‡ lijkſpreuk voor eygen, maar laten 't om 't vervolg, welk is, dat die oneygen naam, ook mede gebrocht heeft oneygen verſtand des ſaaks, te weten der ‡ Burgerlijkheyt, gelijk wy dat met redenen breeder ſouden moogen verklaren, ten waer ons voornemen niet en is de Burgerlijkheyt ſelfs, maer alleen het Burgerlijk leven te beſchrijven. Ten laetſten, als de regeringe beſtaet onder de geſchickſte, achtbaerſte, ofte voornaemſte, des landts; ſo iſt ✱ Voornamelijkheyts form Aengaende alle andere, alſoo ſy ‡ afkomſten der boveſchreven ſijn, of daer uyt verſaemt worden, ende dat deſe tot ons voornemen genoeg doen, ſullen die laten. Dus dan bepaelt hebbende wat form van regeringe ſy; ſoo is te weten, dattet yder ‡ Burgerlijk perſoon betaamt, hem te gevoegen na de tegenwoordige form diede fortuyne over ſijn woonplaetſe gebrocht heeft: Iſt volkommen ‡ Eenigvorſtheyt, ſoo iſſer alleenelijk een Vorſt onderdanig te weſen, ende van geen Staten te roeren: Iſt ‡ Gemeenheyt, ſoo ſijnder allenelijk Staten te volgen, ſonder Vorſt: Inde Staetvorſtheyt, is de Vorſt in ſijn ‡ bepaelde geregtigheyt voor te ſtaen, ende de Staten inde hare, alwaer te gedencken valt, dattet onrecht verſaken van d'een, ſoo ſchandelijk is als van d'ander, ende het recht voorſtaen van deſe, ſoo eerlijk als van die: 't Is wel waer dat de Vorſt by velen in meerder aenſien is dan de Staten, en daerom in 't onregt eer geholpen wort, ſpruytende daer uyt, dat de gemeente ſelden de form haerder eygen regeeringe kent, ten anderen dat giften, gaven, en ampten, van dien ligtelijker te bekomen ſijn dan van deſe, maer de ‡ Burgerlijcke en worden door dit noch door dat beweegt.

Ariſtocratia Species. Politico. Monarchia. Democratia. Limitata. Politici.

Om dan tot de ſake te komen, wy ſullen daar af eerſt in 't gemeen ſpreken: Weſende eenige binnenlandſche twiſt voor handen, ende dat men genootſaakt word d'een of d'ander zijde te kieſen, ſoo valter voor al te aanſien hoedanig de twiſtende partyen zijn: By aldien d'een de Gemeente waar, ſonder dat eenige der wettelicke regeerende perſoonen haar voorſtonde, als in den oproer te Munſter door Jan van Leyden, der Adamiſten tot Amſterdam, en diergelijke, die zijde te volgen, is voor gemeene regel openbaar onburgerlik, want gelijk in 2. Hoofſtuk bewesen is, de Onderſaat die hem tegen ſijn Overheyt ſtelt, en kan dat, onder ſijn gebiet ſittende, niet ‡ Burgerlik beginnen, dan moet van buyten in kommen. Maar by aldien beyde de twiſtende partyen wettelicke regeerders tot hoofden hadden, ſoo ſal men de form der regeeringe met yders bepaalde magt aanmerken, daer beneven de ſake daer ſy om twiſten, van twelck goet beſcheyt wetende, ſoo ſalmen den genen tegenſtaen, die tegen ſijn eedt, de goede wetten, vryheden, ampten (want ſulcke ‡ ſtof is gemeenelijk de oorſake van ſoodanige beroerten) wil veranderen, oft geheel wegnemen, ende die regeerders toevallen, die ſulcx, volgende haer eedt, beſchermen Om van 't welck by gelijkenis te ſpreken, genomen dat den Hertoch van Venetie de form der regeeringe wilde veranderen, voor hem nemende ſijn Senaet af te ſetten tegens haer wille, ende in hunlieder plaetſe geeſtelijke regeringe te brengen, diemen Inquiſitie noemt: Nu d'een willende aldus d'ander weeren, en d'ander van d'een niet willende geweert ſijn, het geraekt neem ik, tot een openbare binnelantſche twiſt tuſſchen den Hertog ende den Senaet: Vrage hoemen ſich genootſaekt ſijnde d'een of d'ander ſijnde te kieſen) hier in dragen ſal? Voor al men ſiet dat de form der regeeringe Staetvorſtheyt is, alwaer het beleyt der ‡ Ghemeenſake, geſtelt is in handen van een Hertog, met een Senaet benevens hem, daerom welke ſijde van beyden de onderſaet tegenſtaet, hy ſtaet ſijn overheyt tegen, die hy ter contrarie alle eere ende onderdanicheyt ſchuldich is, nochtans van ſulke twee quaden het minſte te volgen, is de † Burgerlicke weg

Politicè. Materia. Reipublicæ. Politica.

Om:

Om welke te wandelen, men sal de redenen van beyden sijden overwegen in deser voegen; Genomen dat de Senaet aldus segt: Doenmen u inhulde, gy hebt gesworen, onder anderen, de tegenwoordige form der regeringe niet alleen onverandert te laten, maer die met alle vliet voor veranderinge te beschermen. Waer op den Hertog antwoort: Ik hebbe ook gesvvooren ende gy lieder met my, de Roomsche kerke onderdanig te wesen, de selve beveelt ons nu soodanige veranderinge te maken, daerom het waer tegen onsen eedt dat sulks niet en geschiede: D'ander seggen hier op, datmen int sweeren niet soo seer en moet letten op de bloote woorden (diemen gemeenelik tot verscheyden beteekeninge draeyen kan) als op den eenvoudigen sin van dien, welke tot sulke onderdanigheyt niet en sterkte, want dat wy ons souden moeten gevoegen na hun bevel, inhoudende te scheiden uyt onsen staet, vryheyt, eer ende goet, ende hen-lieden 't selve altemael over te geven, het strijt tegen 't gemeen gevoelen. Want hoewel de Staten van Spaigne sulks toegelaten hebben, 't is nu met groot berou vande onvoorsichtige afgestelde, die int begin soodanich einde niet en verwagten, waer mede sy ook aen allen regeerders sulken spiegel geworden sijn, dat geen Staten van landen nergens tot sodanige veranderinge en verstaen; daerom so wy geseyt hebben, den sin vanden eedt onser onderdanicheyt en was niet tot sulks: Den Hertog wil ter contrarie. Nu genomen dit de † strijt-redens van weder sijde te wesen, 't is openbaer dat de onderſaet, om † Burgerlik te doen, hem by den Senaet soude moeten voegen. Argumenta. Politicé.

Neemt ander voorbeelt aende binnelantsche twist tusschen den Staetvorst Nero, ende sijn mederegeerders de Staten of Senaet van Roome, alwaer den handel soo verre quam, dat de Senaet Nero voor vyant verklaerde, ende hem veroordeelde, soo hy gekregen wierde, totter doot toe gegeesselt te worden: Nu also de regeringe onder dese twee gerocht was, het betaemde de ondersaten, die genodigt waren een sijde te kiesen, de sake van d'een en d'ander te overwegen, welke was, dat Nero buyten sijn palen tredende, den Senaet sijn mederegeerders verdrukte, alles doende na sijn quaet gevallen, sonder op wetten te schaffen, die d'ander als rechte voorstanders beschermden; Daerom de ondersaten die haer by den Senaet voegden, ende tegen Nero stelden, worden vande ervaren † Burgerlike, geacht de rechte sijde gekoren te hebben. Politici.

IV. HOOFSTUK.

Hoemen hem inde regeringhe Burgerlik dragen sal.

DE geleerde ervaren † Burgerlike houden 't daer voor, dat een die hem tot de regeringe begeeft, of laet gebruyken, behoort, om hem Burgerlik te konnen dragen, voor al te weten, ende gedurelik te gedenken, dat de gemeente bestaat, uit menschen soo wel regerende, als geregeerde, van verscheyden sinnen ende genegentheden, d'een contrarie d'ander, welke altsamen te behagen, ende alles van passe te doen, onmogelik is. Want int stuk van de Religie, 't gene den eenen voor heyligdom eert, ende als Godt vreest, daer drijft den anderen sijn schimpelikste spot mede; In † Steetsche saken, d'een verstaet tot den oorloge, d'ander tot paeys, die agt nodig schattingen ende gemeene onkosten te doen, dese is'er tegen: Inder voegen dat met wien het de regeerder houdt, hy behaelt den ondank ende haet van een groote menichte; Ja niet tegenstaende hy Godvreesende, getrou, ende rechtveerdig waer, sullen hem nochtans schelden voor een Godslasteraer, lantverrader, ende dief der gemeene middelen, welke Politici. Civilibus.

ke ongevallen teenemael ontvliedelik ſijnde, ſoo moet hyſe van te vooren verwachten, op datſe ſoo dikwils ſy kommen, hem inde bedieninge ſijns ampts niet en beroeren, noch ſijn tijd en doen verlieſen met kijven, kermen, ende hem te beklagen over de onbillicheyt des gemeene volks, maer dat hy in die plaetſe, wetende ſulks ſijns ſtaets † onſcheydelike aenklevinge te weſen, met een geruſte geeſt overdenken mag alle ongevallen te voorkommen, ende ſijn ampt, ſoo veel hem mogelijk is, regt te bedienen. Dit is in 't gemeen geſeyt; maer om van dies beſonderlijke te ſpreken, ſoo is te weten, dat de regeerders ſijn Vorſten of Staten, of leden van dien. De Vorſten regeren met Staten, als inde Staetvorſtheyt; ofte alleen, als inde * Eenichvorſtheyt; ende geraken daer toe, of deur verkieſinge met voorgaende verdrag, of deur erfachticheyt, of deur gewelt. Nu om van d'eerſte ſoorte eerſt te ſeggen, yemant tot Staetvorſt gekoren ſijnde, ſal, eer hy hem laet beveſtigen, goede kennis vereyſchen van den tegenwoordigen ſtaet des landts, ende in 't verdrag geen ander punten toelaten, dan die hy niet alleen met de monde, maer ook van gantſcher herten voor hem neemt te onderhouden; Ja liever den ſtaet der regeringe te laten, dan in 't minſte daer tegen denken te doen, want hoe wel geveinſtheyt ſomtijts haer plaetſe heeft, doch iſſe in deſen gevallen gantſch onnut, ende niet alleen openbaer onburgerlik, maer ook onbequame middel, om te geraken tot het gene daer hy na tragt; te weten, tot vermeerderinge ſijns goets ende gebiets. De reden is deſe: Al kan hy de gemeente deur bedriegelik gelaet, een ander vermoeden van hem doen hebben, dan ſijn inwendige meyninge is, doch ſoo ſijnder onder de Staten altijt eenige, welke met hem dageliks verkerende, ende lettende op al ſijn woorden ende werken, ſien terſtont ſijn innerlijk gemoet, 't welk ſy bekennende, ende merkende dat het ſtrekt tot eygenbaete, ende vermeerderinge ſijns * bepaelden magts, 't welk ſonder verminderinge van de hare niet geſchien en kan, het is'er mede gedaen: ſy en ontſeggen hem niet alleenelijk ſijn begeerten, maer verhinderen ſijn voornemen waer ſy konnen, vermaken hem na hun uyterſte vermogen, by d'ander regeerders, ende voor de gantſche gemeente, inder voegen dat alle ſijn aenſlagen daer na onordentlik toegaen, krijgt hy yet met liſt ofte gewelt, hy beſittet onverſekert met vreeſe ende onruſte. Maer een die ter contrarie met een onbewegelik voornemen, altijdt tragt in ſijn † palen te blijven, die niet kintſchelik latende verkorten, noch met gewelt willende verbreeden, achtende ſonder ſulks geen rechte gemeene welvaert te konnen beneerſtigt worden, daer vinden hun de Staten aen een verſekert Vorſt gerocht te weſen, ſy vermeerderen dikwils ſijn macht ende gebiedt uyt haer eygen wille, betrouwen ende geven hem ſonder ſijn verſoek, ſonder ſijn moeite, 't gene ander deur begeerten, ende grooten arbeyt niet krijgen en konnen; gelijkmen dat deur veel oude voorbeelden mogte bewijſen, ten waer de nieuwe ende heel verſche, ſelf in deſe landen, ſulks genoeg betuygt hadden. Het gaet hier mede gelijk met onſe ſchaduwe, welke haer navolgende lichamen ontvliet, ende haer ontvliedende navolgt. Maer om dat der Vorſten ſchadelijke pluymſtrijkers deſe ſake anders verſtaen, ſoo laet ons merken wat henlien tot haer oorblaſerie gemeenelijk beweegt: Sy ſien des Vorſts groote ſtaet, ſijn groot nagevolgh, ende de uyterlike eere diemen hem aendoet: maer weder ter kontrarie, dat hy onderdanig moet ſijn het beſluyt ſijnder Staten, 't welck ſomtijds perſoonen ſijn van kleender * gedaente, als kooplieden, ambachtslieden, of ſulke als'er deur de Fortuyne tot regeerders des landts gerocht ſijn: Dit verleken by het ander, dunkt hun te gantſch onbillig te zijn, dit en konnen ſy

niet

† Inſeparabile accidens.

* Monarchia.

* Limitatæ.

† Limitibus.

* Qualitate.

niet lijden, ende even al oft sy niet en wiften, sulks de eygenschap van Staetvorst-heyts form te wesen, ende al oft hun onbekent waer, dat het onderhoud sijns staets vande gemeente quame, seggen tot hem: U Genade laet haer selven te groote kleenigheyt aendoen, wat is sy anders dan een dienaer van dese slechte lieden? 't gene door * versoekbrieven aen U Genade self dikwils begeert wort, daer laet gy henlieden op raetslageu, besluyten, ende handelen, na hun gelieven: Soo sy tot U Genade seggen reist hier, trekt daer, doet dit, laet dat, sy gevoechter haer toe als henlieden knecht; Seker ik waer liever een slecht vry edelman, met bevel over mijn page, dan een Vorst, in sulk schijnsel van vryheyt, eygentlijker slavernie zijnde; Cyrus, Alexander, Cesar, ende haers gelijke, hebben 't al anders gedaen, niet sonder groot lof, voorspoet, ende welvaren, sulke soude u Genade navolgen, Libellos supplices of Requesten.

Siet doch hoe dese menschen sich selfs behagen, in haer onburgerlijk misverstant, ende dat beklagelijker is, hoe de Vorsten daer door dickwils verleyt worden, niet alleen tot haren grooten achterdeele, maer oock tot onrust ende ellende der gantsche gemeente. Met sulcke redenen segtmen den Hertog van Alenson, door sijn quaden raet beweegt geweest te sijn, tot de onburgerlijke overvallinge der Stad van Antwerpen: Des gelijcx den Graef van Leycester, tot de overtredinge sijnder † palen in Hollandt; maer wat vervolg daer uyt d'een en d'ander weedervoer, is Limitam. voor yder openbaer genoeg, ende al haddet ter contrarie tot haren grooten voor deele beter gelukt († 't welk by gevallen soude sijn, het ander is door sig selfs) so ist openbaer, onburgerlik ende oneerlik te wesen. Maer wat soude een ervaren Vorst aen sulke oorblasers mogen antwoorden? Dit: Gy verheugdet u met my, doen ik eerst gerogte aen dese staet, welke gy nu slaverny noemt, gy hebt u dan verblijt in mijn ongeval. Hoc per accidens. illud per se

Ten anderen, de form der regeeringe deses lands, ende de puncten by ons onderteykent ende besworen, sijn u bekent of onbekent: So sy u bekent sijn, gy sondigt tegen God ende de menschen, willende ende radende dat ick de selve overtrede tegen recht, reden, ende trouwe: Maer sijnse u onbekent, soo ist van u dwase vermetentheyt, een Vorst te raden in dingen die ghy niet en verstaet. Met dese ende der gelijke redenen den pluymstryckers bescheydende, ende beschamende, en salsich self niet alleen ontlasten ende bedrijven van haer verdrietige vleiingen, maer oock een goede wech bereyden, om te geraken ter faem ende † daet, die een gekoren Staetvorst betaemt. Dilemma op Duyts strickreden. Effectum.

't Gene tot hier toe geseit is vanden gekoren Staetvorst, sal hem ook also verstaen van den erfagtigen: Want gelijck hem die moet gevoegen na de besworen punten des verdrags uit verkiesinge kommende al so dese na de besworе punte uit sijn erfagtigheit spruitende.

Aengaende regeeringe door gewelt verkregen, alsoo sy geraken tot eenige form der † afkomsten daer hier af gehandelt wort, wy verstaen de regelen der selve voor soodanige te verstrecken. Specierum

Nu om vanden † Eenigvorst te seggen, soo is te weten, dat hoe wel uytbrekende gramschap, voor yegelijk een seer schadelijk gebreck is, doch isse inden Eenigvorst alderschadelijcxt, overmidts des gramschaps † daden, uyt desen lichtelijcker volgen konnen dan uyt die; de oorsake is, dat al d'ander yemant vreesen, als den Staetvorst sijn Staten, ende elck der Staten 't geheel lighaem, 't welck henlieden belet, de daden haerder-gramschap in 't werck te durven stellen? maer sulcke verhinderinge inden Eenigvorst niet wesende, om dat hy boven al is, daer beneven also de gramschap te recht † bepaelt wort, een korte uytsinnigheyt, soo volgender Monarcha Effecta, Definitur.

 uyt-

uytsinnigens ende dolleliens wercken uyt, welcke somwylen op een uure tyts soo
schrickelijk sijn, datmen met al de weldaden sijns levens die niet boeten en kan, maer
inder eeuwigheyt voor een wreet tyrant vermaert blijft: Daerom moet hy met een
besloten voornemen, door sijn eygen kracht en deugt, sijn gramschap bedwingen,
andersins 't is onmoogelijk, ja oock de vroomste (om de onredelijkheyt veler men-
Politicè. schen daer hy geduerlijk mede handelen moet, als vooren geseyt is) hem in sooda-
nigen staet altijt † Burgerlijk te konnen dragen: 't Welck Keyser Augustus door de
ervaringe wel geweten heeft, want alsoo Athenodorus oorlof nemende van hem
scheyden soude, hy begeerde van Athenodoro een gedenckenis; welcke hem dese
spreucke schanck: Als ghy u gramschap gevoelt te rijsen, verhaelt inwendich al de
letteren van het A, B, C, eer ghy antwoort ofte yet doet, 't welck Augustus soo wel
beviel, ende in sulcken danck nam, dat hy Athenodorum noch een jaer by hem de-
de blyven: Siet, hy kende sijn eygen gebreck, ende de ongevalien die hem door
onbedwongen gramschap gebeurt waren: 't Welck yder Eenigvorst tot voorbeelt
Monarchiæ. soude meugen dienen, om hem te konnen wachten voor de † Eenigvorstheyts qua-
de eygenschap, te weten wreede tyrannie, welcke niet alleen onburgerlijk en is,
ende tot verdriet der gemeente streckt, maer hem selven een droevich ellendich le-
ven doet leyden, door dien dat de gene die van veelen gevreest wort, moeter oock
veel vreesen. Voort alsoo de wetten om de gemeente sijn, vande welcke hy een
lidtmaet is, soo sal hy (ja al waer hy schoon boven de wetten) die onderdanich we-
sen gelijk de geringste: Want hoe souden de ondersaten de wetten recht onderhou-
den, als den beschermer ende voorganger die self overtreet? Aengaende de saken
der regeeringe die onder geen wetten en staen, dat hy daer in beneerstige des landts
welvaert, gedenckende, ende als voor eeuwige wet houdende, dat de gemeente
niet om sijnent wille, maer dat hy om de gemeentens wille is. Voort soo hy bene-
ven sijn staet van Eenigvorstheyt; noch eenighe ander formen van regeeringe on-
der hem hadde, gelijckt soodanige Vorsten gemeenelijk gebeurt, als van eenige
plaetsen beschermheer, ofte Staetvorst te wesen, daer sal hy regeeren als Be-
Monarcha schermheer, als Staetvorst, ende alleenelijk als † Eenigvorst, ter plaetse daer hy
wettelijk Eenigvorst is; want hoewel dickwils ter contrarie gebeurt, soo geschie-
det meer door onburgerlijke gewelt, dan met reden, wantet even so veel is, als oft
yemant, om dat hy eenige slaven heeft, alle vrye menschen voor slaven wilde houden.
Aengaende Staten of leden van dien, als regeerders van Steden ofte plaetsen, 't is
een gemeen gebreck, dat sommige welwetens ongeregtigt sijnde, de vryheden
van hun naburen onredelijk verdrucken, 't welck alst slechts geschiet tot vermeer-
deringe des gebiets ende machts, der Stede ofte plaetse diese dienen ofte regeeren,
sy achtent al voor eerlijk, voor Burgerlijk, haer eedt wel gequeten te sijn, ende
kloecke bedienders haers ampts te wesen: maer de sake wel ingesien, het isser an-
ders mede gestelt, want gelijk een voocht, die sijn weesen rijck maeckt met ge-
roofde goeden, de selve weesen niet voor en staet, noch sijn eedt te recht en be-
tracht, maer heel ter contrarie doet, overmits hy henlieden bereyt een quade on-
eerlijcke name, als te wesen besitters van geroofde goeden, ten anderen vyanden,
welcke haer slag wachten, om gewelt met gewelt, of bedroch met bedroch te vergel-
den? Also ook sulke regeerders sy vergaderen haer Steden schandelijke hoogheit, en-
de vyandelijke nabueren, diese verhinderen daerse konnen, ja dickwils tot ondergank
brengen: Inder voegen dat soodanige (ick spreke vande gene die welwetens on-
gerechtigt sijn) haer eedt niet en quiten, noch haer Steden voor en staen, maer sijn
onburgerlijcke meyneedige verdervers van dien, ende dickwils schadelijcke oorsa-
ken,

ken, van meerder ongevallen die daer uit spruiten, ende door de gantsche gemeente strekken. 't Selve is ook soo te verstaen met de regeerders, die hun Stat bevrijden, van op te brengen haer behoorlik deel der gemeene middelen, daer sy nochtans na hun eygen gevoelen in gehouden zijn, alles affettende met woorden sonder reden; denkende; het mag met 't geheel gaen hoe het wil, ik sal mijn besonder Stadt dit proffijt doen: maer sulks is quade † bepalinge des proffijts, tegen de leere ende sin der oude Wysen, die het van 't eerlijk onscheidelik stelden. Definitio. Philosophorum.

V, HOOFTSTUK.

Hoe men hem Burgerlyk dragen sal in de wetten die wy achten ons niet te verbinden, die twijffelachtig zyn, ende tegen malkander stryden.

'T Is een gemeene † Burgerlijke regel, dat hem yder gevoegen moet na de wetten, die ter plaetse daer hy hem onderhoud, gerocht zijn. Maer om datter veel wetten self onseker ende twijfelachtig bevonden worden, ja datse somtijts tegen malkander strijden, in sulker voegen dat 't onderhouden van d'een, overtredinge van d'ander is; Soo sullen wy eenige verscheydentheden ende oorsaken van dien verklaren, daer na de gemeene regel, hoemen hem in allen † Burgerlijk dragen sal. Axioma politicum. Politicè.

Ten eersten so is te weten, dat somtijts eenige wetten gestelt worden deur sodanige, die geen magt en hadden die te setten, welke tot geen genoegsaem gebruyk gerocht sijnde, niemant en verbinden.

Ten anderen soo gebeuret datse strijden tegen haer opperwetten van een hooger † trap, aen de welke de ondersaten niet gehouden en sijn. Trappen der wetten worden aldus verstaen: Laet ons tot voorbeelt nemen de Vereenigde Nederlanden wiens ingesetens, als een gemeente overkomen sijn tot seker wetten ende gemeene regelen, daer sy hun alle na gevoegen ende aen verbinden. Benevens dese, soo heeft elk besonder Landtschap, als Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt &c. nog sijn eygen regelen, die elk hem voorstelt na dat sijn gelegenheyt vereyscht, doch sy moeten sulks wesen, datse niet en strijden tegen haer hooger regelen, der voornoemde Vereenigde Nederlanden: deseglijks stelt haer yder Stad dier lantschappen, als Delft onder Hollant, haer eygen keuren ende regelen, na de nootelijkheden die haer ontmoeten, maer sy en mogen haer opperregelen, als die van Hollandt, ende der Vereenigde Nederlanden, niet contrarie sijn: Wyders (op dat wy tot het † leeghste komen) so stelt yder Burger van Delf, sijn regelen over de gene die onder hem staen, als Knapen, Maerten, ende sijn huysgesin, haer bevelende, ende sulke regelen verordenende, als hem tot sijn huyshoudinge bequaemst dunken; doch moetense sulks wesen, datse tegen haer boven regelen, te weten die van sijn Stad Delf, die van Hollandt, nog tegen die der Vereenigde Nederlanden, niet en strijden. Dit sijn dan de hooger ende leeger † trappen der wetten daer voren af geseyt is, uyt welke door natuerlijke reden, het bovenschreven klaerlijk te verstaen is, te weten, dat de ondersaten niet gehouden en zijn, aen de gene die tegen haer opperwetten strijden. Want dat een Burger sijn dienaers voor regel stelt, 's morgens twee uuren te arbeiden eer sy ontbijten, dit en strijt tegen geen opperregelen; maer so hy henlieden bevele de Schout te smijten, sy souden hem met goede reden mogen ontkennen, sulke onderdanigheyt schuldig te wesen, om dat het tegen het Gradus. Individuum. Gradus.

gebod van een hooger trap strijt: Dit voorbeelt uyt de leegste trap genomen, verstaet hem ook alsoo in alle d'ander,

Ten derden soo geschied het wel, datmen door de gewoonte anders doet, dan in de beschreven wetten bevolen is, 't welk sulke wetten somwylen haer macht alsoo beneemt, datse de ondersaten niet en verbinden. Om van 't welke by voorbeelt te spreken, laet ons nemen de sake van 't gelt, 't welk de Overheydt op seker prijs ende gewichte stelt, ende ernstelijk gebiedt, op sware straffe, niet hooger noch lichter uyt te geven; nochtans gebeurt 't dikwils, door onweerlijke oorsaken, dat 't onder de gemeente veel hooger gaet, ook niet soo nauwe gewogen en wort, Nu hoewel dat hem yder behoort te wachten, van sulk gebod eerst te overtreden, nochtans de sake soo verre ingebroken zijnde, dat de Overheyd self, benoodicht wort door haer ontfangers tegen haer eygen insettinge te doen, ende gemerkt datmen niet so seer en moet letten op de bloote woorden des gebodts, als op den rechten sin des gebieders, welke hy datelijk, als geseyt is, door sijn ontfangers genoeg verklaert, soo is 't in desen gevalle, om veel swaricheyt te schuwen, toegelaten, ende voor † Burgerlijk geacht, de beschreven insettinge te verlaten, ende hem aan de gewoonte te houden. Doch sal hem dit alleenelijk verstaen, op gewoonten die men siet aen ygelijk ongestraft vry te staen, want veel andere sijnder dikwils in 't gebruyk, welke nochtans na te volgen, seer onburgerlijk waer, als heymelijk in sijn huys tegen de Stadts keuren, onvry ambachtsvolk, als kleermakers, of timmerlien, en diergelijke, te werk te stellen, ende dat om den besten koop; wederom met listicheden wijn of bier te krijgen, sonder excijse, goeden te doen deurlijden onvertolt, ende soo voorts; welke dingen hoewel sy soo gemeen zijn, dat veel menschen anders vroom ende eerlijk, hun van dies altemet nog durven roemen, als een fijn listig stuk bedreven te hebben, dat afwasschende soo sy meynen, met 't gemeene woort, *Alle boeten en sijn geen sonden*; Doch en sal 't den † Burgerlijken persoon niet bestaen, nog denken te doen, wetende dat 't recht onderhoudt van dien, tot een welstant der † Gemeene sake hoognoodig is.

Politicum.

Politicus.

Reipublicæ.

Ten vierden, soo isser somwylen sulke twijfelinge in de beteykeninge der woorden van de beschreven rechten, datse de ondersaten tot niet sekers verbinden en konnen; Als onder anderen, de wet welke inhoudt, dat hy die in een koop meer als den helft bedrogen is, den koop afgaen mag; 't Is by de Rechtgeleerden in † verschil, of men verstaen sal den helft van het gekochte, of den helft van 't gene dat daer vooren gegeven wort, welker helften d'een nog eens soo veel is als d'ander; By gelijkenis, als een stuk lands weerdig is twee duysent guldens, ende dat yemant daer voor drie duysent guldens geeft, hy betaelt den helft van de weerde des landts te veel; maer geeft hy daer voor vier duysent guldens, hy betaelt den helft van 't gene hy geeft te veel.

L. Remma iorts. C. De rescind. Quæstiones.

Ten vijfden soo is te weten, dat in alle gemeenten, benevens de beschreven rechten, ook eenige onbeschreven zijn, ons aenkomende door de gewoonte, ende dat niet sonder natuerlijke redenen: want aengesien de wetten ons verbinden, overmidts sy door het oordeel van de gemeente ontfangen worden, soo sal yegelijk met goede reden die onderhouden, welke de gemeente metter daet voor aengenaem verklaert, al sijnse schoon onbeschreven, want soo wel verklaertse haer meyninge metter daet, als met beschreven woorden: Ja sulke wet is van grooter achtbaerheyt, om datse soo seer gebruykt wort, dat 't niet noodig en is de selve te beschrijven. Nu in hoe groote reden dit bestaet, soo en is nochtans de regel soo gemeene niet, of sy en heeft haer uitnemingen; want quade gewoonte tegen de natuere,

tot

tot verderfenis der † Gemeene ſake ſtrekkende, en ſijn billiglijk voor geen wetten re ontfangen, Hier benevens vallender veel onſekerheden; Ten eerſten door dien dikwils den eenen voor goet ende eerlijk houd, 't gene den anderen voor quaet ende ſchandelijk acht; Ten anderen dat 't in twijffel ſtaet, of die gewoonte lang genoeg geduert heeft, ofter ook genoeg dadelijke voorbeelden af ſijn, ende diergelijke. Reipublicæ.

Yemant mochte nu ſeggen, gy verhaelt veel ſwaricheden ende onſekerheden, maer niet na 't eerſte voornemen, de gewiſſe gemeene middel, hoemen hem daer in † Burgerlijk dragen ſal: Siet daer is voor al de bovenſchreven met al de onbeſchreven in 't gemeen, ende voor elk in 't beſonder: Hy die ſekerheit van eenige twijfelachtige wetten behoeft ſal de † uytlegginge daer af verſoeken van de Overheyt by de welke de uytlegginge der ſelver gerechtelijk beſtaet, ende hem voorts gevoegen na het inhout van dien, al dochtet hem ook onbillig: want die anders dede, verworpende haer oordeel, ende makende ſijn ſelven uytlegger der wetten, ſoude het ampt der Overheyt gebruyken daer hy niet toe beroepen en is, 't welk geen † Burgerlijk perſoon en betaemt. Politicè. Interpretationem legum. Interpretem legum Politico.

VI. HOOFTSTUK.

Of de Religie noodig is.

WY hebben hier vooren in 't eerſte hooftſtuk, onder de gemeene regelen daer een † Burgerlik perſoon hem na rechten moet, ook † bepaelt de Gods wetten ofte Religie; maer alſoo der menſchen gevoelen daer af ſeer verſcheyden is, onder welke ſommige die voor onnutte quellinge houden, daer de lieden van ouds, malkander altijdt mede geplaecht hebben, ſullen, eer wy tot de ſake komen, ons goetdunken daer af ſeggen, in deſer voegen: Politicus. Definivimus.

Nadient alle menſchen gemeen is, ſoo wel den quaden als den goeden dat ſy haer kinderen geeren ſien opwaſſen in deugt ende vromicheyt; ſoo iſt billik daer toe het beſte middel te gebruyken datſe konnen. 't Selve is, in 't gemeen geſeyt, dat ſy ſe vermanen ende dwingen tot het goet, ook ſtraffen vant quaet: Om vant welke int beſonder breeder te ſpreken, ſoo laet ons ſien of de Philoſoofſche leeringe hier in genoeg doe, als datmen haer ſegt, *Gy moet wel doen, niet deur hope van gepreſen te worden, ende dat u wederom wel geſchiede; insgelijks het quaet ſchuwen, niet uit vreeſe van veragt ende geſtraft te weeſen, maer overmids dat in ſijn ſelven goet is, dit in ſijn ſelven boos. De gemeene man laet 't quaet om dat het de wet ſtraft, maer de wyſen hebben de reden voor haer wet. De wetten en begrijpent niet al, maer de deuchts regel is gemeene, overal leerende wat eerlik wat ſchandelik is. Bedwongen deucht en is geen deucht &c.* Och armen 't is voor een doofmans deur geklopt, deſe redenen en vatten in haar gemoet, noch de teere verſtandekens en begrijpent niet: Ja onder veel Philoſophen die ſulks vlietig leerden, wierter weynig bevonden die 't neerſtig volghden. 't En is ook niet genoech dat gy ſe alleenelik ſtraft van haer miſdaet die u kennelik is (hoe wel het een ende 't ander ſeer goet ende voordeelijk valt) want gy ſe vande miſdaet u onbekent, ende van haer booſe gedachten niet ſtraffen en kont. Wat raet dan? Sulke, als wy gevoelen de menſchelijke natuere ingebeelt te zijn: Hoedanig! Datmen hun van jongs indrukt, ende aldus leert: *In 't gene daer gy dwaelt, daer wyſe ik u te recht, dijn gebreken die my kennelijk zijn, ſtraffe ik na de verdienſte; Aengaende het quaet dat gy buyten mijn weeten doet, al en wort gy daer af van my* Uyt Antiſthenes en de Ariſtoteles.

niet berispt noch gekastijt, en denkt niet dat gy der vry af sult gaen, want daer is een God die 't al siet wat de menschen maken, soo wel int verborgen als int openbaer, ja de gepeinsen zijn hem bekent, desen en kan niemant ontvlien, hy straft de ongerechticheid met eewige helsche onverdragelijke pijnen; In dese geduerige quellingen, die geen einde en nemen, sult gy gedreven worden by dijns gelijke; daer en sal dan geen bidden meer zijn, maer sult daer altijt moeten in eeuwig schrikkelijk verdriet blyven: Ende ter contrarie die wel en vromelijk doen, voor haer is bereyt een eeuwige vreucht, daerom siet toe &c. Dit den kinderen geduerlik voor oogen gehouden, ende van jongs vast ingeplant, daer wortelt in haer een heftige vreese ter eender, ende hope ter ander zijde, die als een swepe hun met gewelt vande boosheyt jaegt, ende tot de deugt stout, welke sy alsoo vanden beginne al doende leerende, ende om de geduere vreese ende hope, die geduerig oeffenende, werden eindelijk vrome Burgers, uyt welke ook vrome regeerders gekoren worden, die de ondersaten met behoorlijke onderdanigheyt gehoorsaem zijn, eeren ende beminnen, sy sijn haer kinderen een goet voorbeelt, in haer handel getrouwe, ende met hun nabueren paeyselik; In somme, het wort een welvarende gemeente. De vreese Gods dan, is de alderbequaemste weg om te komen tot het opperste goet, ende de contrarie, eene opentlijke toegank tot het alder verderveljkste quaet. Want de menschen opgevoet sonder dese vreese Gods, by aldien 't geen openbaer bedriegers, schelmen, ende boofwichten en zijn, maer eenig schijnsel van deucht hebben, 't is selden anders dan geveinstheyt, sonder grondelijke liefde, trouwe noch rechtveerdigheyt, achtende al haer eygen, 't genen sy bedektelik konnen krijgen, ende ongestraft weten te blijven: Daerom soo u herte segt, daar en is geen God (dat schrickelijk is) doedet de mont swygen om u kinders wille, die gy geerne saegt in deugt ende eere opwassen, om de gemeentens wille, diens welvaert ook de uwe is. Want wat is'er sotter, dan moetwillichlik te verstooren ende verhinderen, het gene datmen self heftelijk begeert? Soomen boven dien noch let op de nootligheid des sweerens, ofte des eeds, om beloften, verbanden ende handelingen te bevestigen, welke eedt op God gegront staet, men moet bekennen, datter nootsakelijk een vreese Gods moet wesen. Maer dese vreese Gods, ende oeffeninge inde selve, noemen wy deur een gemeen uytheems woort Religie, daer moet dan nootsakelik een Religie zijn, ende sonder Religie gaet het al verlooren. Dit is tot hier toe ons wit geweest: dit houden wy voor een vaste sterke eeuwige regel, ende diet soo niet en verstaet, voor hem en dient het volgende niet, want hy daer toe onbequaem is, als meer onderdanig wesende sijn verkeerde eigensinnelicheyt, dan de reden, bevesticht met de

Effectu. * daet, in alle gemeenten die ooit wel geregeert waren.

VII. HOOFTSTUK.

Hoemen hem inde Religie Burgerlijck dragen sal.

Soder eenige Lantschappen waren, met gansche volkomen vryheyt van alle Religien, alsoo dat ygelijk daer in mocht doen al wat hy wil, so wel in 't openbaer als in 't heymelijk: Voor sulke plaetsen en behoeftmen in die sake geen † Burgerlijke onderwysinge, want elck in de Religie doende wat hem belieft, gevoeght sig daer, in dat stuck, na 's landts tegenwoordigen staet. Maer plaetsen die dwanck hebben, daer is meerder voorsigtigheyt noodich: In 't aensien van sulck alleen is ons voornemen hier te handelen, als volcht.

† Politica.

Die

Die de Goddelijke regelen ofte de Religie gantschelijk altemael ende sonder twyffelen, verstaen nae de ordeninge des landts daer sy woonen, oock de gene die geen Religie en willen, van dese twee soorten en valt hier niet te seggen: want die volgende slechts haar gemoet, doen † Burgerlijk: Dese, soo lange sy sulck gevoelen hebben, sijn onbequaem om de leeringe der † Burgerlijkheyt te begrijpen, sooder in 't 6 Hooftstuk breder afgeseyt is: Vande reste dan die de Religie voor noodich houden, valt hier te handelen, welcke ons op tweederley wyse ontmoeten: D'eene, sonder geloof van God noch Duyvel, ofte twyfelende, niet sekers daer af besloten hebbende, maer achten de Religien alleenelijk voor versierde * reetschap, bequaem om de gemeenten daer door in dwanck te houden. D'ander, die wel eenige Religie met een vast betrouwen voor seker ende heylich houden, maer sodanige, datse in 't landt daer sy woonen niet toegelaten en wort. Ende want dese twee (hoewel op d'een plaetse ende tijdt meer als op d'ander) der gemeenten * onscheydelijcke aenklevingen schijnen, sullen de sake nemen, niet soo sy wel te wenschen ware, maer voor 't gene sy is, verklarende hoe hem yder van dien behoort te dragen, om weerdich te sijne onder het getal der † Burgerlijke geacht te worden.

Politicè. Politiæ. Instrumentum. Inseparabilia accidentia. Politicorum.

Aengesien d'eerste soorte een Religie nodich verstaet, ende dat henlieden het † gewissen door dese of die form niet en beswaert, soo eyscht de reden dat sy hun gevoegen, na de tegenwoordige ordeninge der plaetse daer sy haer wooninge verkiesen, latende alles sijn loop nemen sonder henlieden te beroeren. Haerder yemant sal hier op seggen, dat de form best met de nature overkomende, ende tot de meeste gerustheyt ende welvaren des menschelijcx geslachts streckende, na te trachten ende te verkiesen is voor d'ander: Seker het waer toe te laten, als die verkiesinge ordentlijk geschiede, door de gene des wettelijke macht hebbende, maer sulcx aen yder van sodanige speelders met Religie, vry te stellen, d'een dit, d'ander dat, voorbest oordelende, 't soude soo openbaren oorspronck van ongeschicktheden sijn, dat het niet nodich en is daer af wyder te spreken. Dit dan gelaten, sullen wat seggen van een ander haer gemeen gebreck, te weten datse voor besonder ervaren persoonen meynen geacht te wesen, als sy door 't verklaren haers gevoelens, de Religie met listige * strijtredens bevechten, ende vinnichlik bespotten; maer de sake wel ingesien, ten is niet dan een merkelijke getuyge haers misverstants: Want nadien sy selve de Religie voor noodig ende nut achten, soo ist immers onnoodige onnutte klap, die tegen haer eygen oordeel ende begeerte strijt, Ende of sy schoon met sulke redenen malkander behagen, soo is doch haer geopenbaert gemoet hun selven schadelick, in handel daer getrouheyt gelt: want gelijk sulk een, hoewel hy self ongoddelijk is, hem veel liever ende vaster betrout op een Godvreesende ‡ gewissig mensche, dan op een sijns gelijcke, alsoo is 't met anderen ook gestelt; ik late noch varen dat sy hun sonder noot, een walge, ja tot een schrik maken, van veel vrome Burgers anders gesint als sy, 't welk niet dan onmenschelijke menschen niet en schuwen. Andere sijnder onder dit volk die hun verwonderen, ende niet lijden en konnen, dat eenige geleerden (voornamelick diens eygenste ‡ vliet inde Godtheyt niet en is, als ‡ Rechtsgeleerden, Genesers, Wysen &c.) uyt goeder meyninge de Religie gantsch ende opentlijk toegedaen zijn, achtende dat sulks alleen den ‡ Goddisten, ende onervaren leecken toestaet, maer het waer beter datse swegen, en dochten dat sulke, op welke de gemeente de oogeheeft, bequaem zijn, om de Religie die sy noodig bekennen, in stant ende eere te houden.

Conscientia. Argumentis. Religioso. Studium. Juris consulti. Medici. Philosophi. Theologis.

Tot hier toe is van de eerste soorte geseyt, De persoonen der tweede (te weten die een seker Religie hebben, maer sodanige die in haer landt niet toegelaten en wort) ontmoeten ons op driederley wyse: D'eerste, diens † gewissen door swijgen ende haer stille te houden, hun niet en beswaert, maer dienen haer God heymelik na hun verstant, sonder beroeringe der gemeente. D'ander, die haer gevoelen bedektelijk voorderen so veel tegen 's landts Religie heymelik doende als sy konnen, dog en begeeren daerom niet te lijden, maer voor het gerechte beschuldigt zijnde, ontkennen al dat hun tegen gaat. De laetste, die met een onbeweechelijk gemoet, haer goetdunken tegen Overheyt, ende des lants ordeninge voortdrijven, ende dat met sulken vierige genegentheyt, datse verlies van goet en leven, nog schrikkelijke pyninge des lichaems en ontsien, maar in 't grootste lijden hun aldergelukkigst achten. D'eerste van dese sijn voor ‡ Burgerlijke te ontfangen; Maar de tweede niet alsoo: want die voor 't gerechte durf liegen, ende de hielen ghekeert zijnde, wederom den ouden gank treden, ten schijnt de Religie niet die sijn ‡ gewissen drijft, maer een onburgerlijke dwalende genegentheyt, daer de meeste menichte gemeenelijk gebrek af heeft. De derde partie geeft deur haer Godvreesentheyt, wel een groot vermoeden van stantvastige eenvoudigen rechtveerdigheyt, nochtans dwalinge ende misverstant, 't welk alle menschen gemeen is, belet henlieden in haer staet de * Burgerlikheyt te treffen: Maer op dat wy hun (tot sulke voorschreven plaetsen daar dwank is) na ons goetdunken, ende kleyn vermeugen te wege helpen, ende ten besten raden, soo laet ons ondersoeken haer gemeene † strijt-reden, welk dese is: *Men moet God meer onderdanig sijn dan de menschen.* 't Is seer wel geseyt: Maer wat is de wille Gods? datmen hem, antwoorden sy, ongeveinsdelik ende vrymoedig diene: Ook goet, daerom trekt metter woninge ter plaetse daer gy hem ongeveinsdelik ende vrymoedig dienen meugt, niet met beroerte ende verwarringe der gemeente, maer tot haer vrede ende stichtinge. Ik en vinde, segdy, Steeden noch dorpen daer mijn gevoelen vryheyt heeft; Soo trekt in losschen of wildernissen, seer verre van de handt, daer nimmermeer menschen en komen, ende doetet daer sonder van yemant verhindert te zijn. Ik gevoel my, antwoord, int * gewissen bedwongen, tot heyliginge des Goddelijken naems, te moeten na mijn vermogen zielen winnen, 't welk daer niet en soude konnen geschieden. So 't u hierom te doen waer, noch is'er goet raet, men sluiter geen poorten, men graefter geen wegen op, men stopter rivieren noch zeen, trekt na Parias, Sipango, Callensuam, ofte eenige der gelijke plaetsen, daer wilde lieden sonder Religie wonen, 't welk ook menschen siinde, soo doet daer in haar zielen, ofte saligheit te winnen, dijn uyterste beste, 't welk geschieden sal sonder overtredinge der * Godswetten dier landen, overmits datter geen en zijn: Maer dit u geseyd wesende, ende dat boven dien ander ongehoorsame wysen u beter geviele, gemengt met moort, brand, verkrachtinge van vrouwen, schofferinge van maegden, ende schrickelik verdriet des landts ('t welk gemeenelik de vruchten sijn daer uyt spruytende, soo de ervaringe alte beklagelik betuycht) 't is den verstandigen kennelik, dat gy onder 't getal der † Burgerlijke niet gerekent en moogt worden,

De gemeene regel dan, om te besluiten, is dese: Sy die hun ter voorseyde plaesen daer dwank is, in een ander Religie begeeren te oeffenen dan die des landts, mogen sien daer af oorlof te verkrijgen, vande gene, by de welke de macht van sulk oorlof te geven wettelik bestaet: Konnen sy daer toe geraken, gelijkmen tot verscheyden plaetsen wel doet, sy komen tot haer begeeren, sonder

Marginal notes: † Conscientia. ‡ Politicis. ‡ Conscientiam. * Politiam. † Argumentum. * Conscientia. * Divinarum legum. † Politicorum.

der van onburgerlijkheyt te mogen berispt worden, want soodanige oeffeninge in een ander Religie, is 't gebruyk der vryheyt, die wettelijk vergunt is. Maer sulk oorlof niet konnende krijgen, men sal sig na slandts Religie gevoegen, ist niet in alle punten, doch ten minsten in soo veel, als daermen deur de Overheyt ende wetten toe gedrongen wort: dies niet, een van tween, of daer niet blijven, of d'uyterste algemeene eerlike middel gebruyken, die by 't einde des volgende-laetste ‡Hooftstuk sal verklaert worden. Capitis.

VIII. HOOFTSTUK

Van het Burgerlik Leven in 't gemeen.

WAnt de verscheyden leeringen tot het ‡Burgerlik leven dienende, in 't oneindelik souden konnen strecken, soo hebben wy uit velen alleenelik de voornaemste beschreven: Doch om voor al de gebrekende iet in 't gemeen te roeren, wy seggen het gene inde bovenschreven ‡ hooftstucken over al ons wit heeft geweest; te weten, datmen hem gevoegen moet na des landts wetten ende regelen dieder tegenwoordelik sijn, of noch eygentlijker (want daer somwylen wetten geraken, dies onderhoudt ons *gewissen soude beswaren) *Ygelik moet uyt de verscheyden gemeenten des aertbodems, een soodanig verkiesen, dat hy hem na den tegenwoordigen staet van dien, kan ende wil gevoegen:* 't Welk wy met natuerlijke redenen aldus breder bewijsen: So 't u, gy die de contrarie drijft, vry stonde, na u gevallen daer tegen te doen, het selve sal aen ygelik moeten vry staen, want noch nature nog reden, u sulk voordeel boven ander gegeven en heeft; Maer dit toegelaten wesende, ende elk sijn eygen sin volgende, soo sal dit een gemeente contrarie ende ongelijk haar name sijn, sonder gemeenheyt, sonder gemeene regelen, welke wy betoonen souden in geen gedurige stant te konnen blyven, ten waer sulk bewijs voor de menschen onnodig is, aangesien dattet de onvernuftige dieren verstaen, als byen, mieren, oyvaers, ende ontellike ander; welke om in een versaemt wesen te blijven, haer tot eenige gemeene regelen begeven, elk na sijn aert: Daerom hem by een gemeente te willen voegen, sonder sig te schicken na den staet die het landt gekregen heeft, 't is groover dan beestelik misverstandt.

Vitam politicam, Infinitum.

Capitibus.

Conscientiam.

Ghemeene Burgerlijke regel.

Om 't selve nog opentlikker te betoonen, genomen dat een Burger die kostgangers houdt, henlieden verklaert, eer hy se aenneemt, de reghelen ende manier van doen, die men in sijn huys onderhoud; als, neem ik, dat men 't savonts na tien uuren niet en mag buyten blyven, datmen des sondaegs te kerke moet gaen, ende diergelijke; segt daer beneven dat die het so niet en gevalt, mag van daer blyven, ende na een ander sien: Dit verstaet yder door gemeen gevoelen betamelijk en billik te wesen, ja al onderhielt hy quade ende oneerlijke regelen, ygelik weet dat geen kostganger daerom gerechtigt en is, tegen sijn dank by hem te komen, om die na sijn goetdunken te verbeteren. Maer alsulken gerechticheyt als een Burger over sijn huys heeft, sodanige heeft ook een gemeente over het landschap datse bewoont; daerom als sy tot u seght ('t welk ook aen yeder ingeseten door de wetten als geseyt gehouden wort) Siet, dit zijn de gemeene regelen daer wy al na leven, soo gy in ons landtschap by ons begeert te wonen, gy moet u na de selve gevoegen, dies niet, soekt een ander plaetse, men is gehouden, of hem daer na te schicken, of te vertrekken. Ende genomen dat eenige van hun regelen onbillik waren (gelijk 't ook

in alle landen gebeurt, overmits de goede selve, door onweerlijke inbrake somtijts quaedt worden; Ik late nog varen dat ons dikwils des eensdaegs quaet dunkt, 't gene wy des anderdaegs voor goet achten) sulks en gerechtigt niemant, om tegen henlieden danck by haer te blyven, om die quade regelen na sijn gevallen te verbeteren.

Salmen dan, mochte yemant seggen, nimmermeer quade wetten of gebruyken veranderen, maer die in haer *afgrijselijkheyt* altijt laten voortwassen! Ik antwoorde in 't gemeen op alle wetten, regelen, of saken des staets van de lande, 't gene door verscheyden voorgaende * hooftstukken van sommige in besonder geseyt is: Te weten, dat 't ordentlik moet geschieden, door de gene dieder wettelicke magt toe hebben; Is die magt tot uwen deele niet gevallen, gy meugt u beste doen, om henlieden by de welke sy bestaat, daer toe te bewegen, door sulke middel, als de gelegentheyt der sake vereyscht: Ten eersten met henlieden tot u voornemen te raden, vertoonende (dog met sulke eerbiedinge, als voor een eerbaer ondersaat tot sijn Overheyt betaamt) uwe redenen, waer uyt gy acht, dat sulks tot 's lants welvaert strekken soude: Ten anderen met begeeren, bidden en smeeken: Ten derden door uytkoopinge met geld of goet, ende diergelijke. Dog kont gy hier mede nog tot u voornemen niet geraken, de laatste middel die yder vry staet, so wel om wreede Tyrannen te straffen, ende rasende gemeente te stillen, als om quade wetten te veranderen, is Eerlijke gewelt? 't welk hier in bestaet: Men sal voor al trekken uyt de heerschappie, van de gene daar men hem tegen stellen wil, ende komen tot sulke plaetse, daer de tegenwoordige regeeringe u dien voornemen toelaet, daer sijnde, sult (na de gebruyk van * waarschouwinge voor regte krijg) u partie vermanen, of bevelen, te doen het gene gy verstaat behoorlik te zijn: Soo sy haer dan daer na voegt, gy komt tot u voornemen: Gebeurt de contrarie, meugt henlieden openbaar krijg verklaren, tot de wapen komen, ende hun alsoo met gewelt daer toe dwingen; ofte u fortuyne verwachten. Maer hy die hem onmeughelik acht, soo wichtige sake tot goeden einde te brengen, sal alles sijn loop laten hebben; kan hy dat niet lijden, hy mag naer een ander woonplaetse sien: want hem als ondersaet te veinsen, ende daerentusschen heymelijke ongehoorsaemheyt in 't werk te stellen, 't is ontrouwe ende onburgerlik misverstant, daer der gemeenten groote ellenden uyt spruyten.

[Margin: Capita. — d'Uyterste algemene eerlijke middel. — Clarigationis ante justum bellum.]

BESLUYT.

[Margin: Conclusio. — Materia politica. — Subjecto.]

Men soude van dese * Burgerlike stof, nog seer veel nuttelijks mogen seggen, maer van 't gene daer in gebreekt, sal 't eerste voornemen ons ontschuldigen, 't welk was, daer af met korte woorden yet in 't plat Duytsch te vervaten: Het selve hebben wy na den eysch van sulken * grondt, ende na ons vermeugen gebrogt tot dusdanig.

EYNDE.